

EEN JURIDISCHE THRILLER

HET DERTIENDE JAAR

Over herinnering, identiteit en redelijke twijfel

GERARD FELLER

FICTIE • 2026

COPYRIGHT

Het Dertiende Jaar

© 2026 Gerard Feller

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Dit is een fictief werk. Namen, personages, instellingen, locaties en gebeurtenissen zijn verzonnen of fictief gebruikt. Iedere overeenkomst met bestaande personen of werkelijke gebeurtenissen berust op toeval.

Eerste editie, 2026

Omslagillustratie: vervaardigd met behulp van OpenAI

Een rechtspraakverhaal over herinnering, geloof en redelijke twijfel

Vooraf

Dit verhaal is fictie. Namen, instellingen, locaties en processtukken zijn verzonnen. De beschreven inzichten uit geheugenpsychologie, neurowetenschappen en strafrecht zijn verwerkt als dramatische achtergrond en mogen niet worden gelezen als diagnose, juridisch advies of oordeel over bestaande personen of organisaties. De twee tegengestelde gevaren in zedenzaken — werkelijk misbruik niet erkennen en een onschuldige op grond van onbetrouwbaar bewijs veroordelen — worden in dit verhaal bewust naast elkaar geplaatst.

Inhoudelijke waarschuwing: het verhaal behandelt seksueel misbruik, traumaklachten en zelfbeschadiging zonder grafische beschrijvingen.

HOOFDSTUK 1

De vrouw bij het raam

Toen Eva van Loon de rechtszaal binnenkwam, keek ze niet naar de man die volgens haar dertien jaar eerder haar leven had opengebroken. Ze keek naar het hoge raam achter de rechters. Regen trok in dunne banen over het glas, alsof de buitenwereld alles wat hier gezegd zou worden alvast probeerde uit te wissen.

Thomas Koster zat links van zijn advocaat. Zesenvijftig, grijs bij de slapen, donker pak. Zijn handen lagen plat op tafel. Niet gevouwen, niet trillend. Alleen zijn rechterduim schoof telkens over een kleine inkeping in het hout. Eva kende die beweging. Tenminste, ze dacht dat ze hem kende. In haar herinnering deed hij hetzelfde op de rand van een bed, vlak voordat hij zei dat niemand haar zou geloven.

“Mevrouw Van Loon,” zei de voorzitter, rechter Marit van Haalen, “u hoeft niet naar de verdachte te kijken. U mag de tijd nemen.”

Eva knikte. Naast de voorzitter zaten rechter De Bruin, oud-officier met een bril die zijn ogen vergrootte, en rechter Vos, die geen enkel gebaar leek te verspillen. De officier van justitie, mr. Noor El Idrissi, bladerde niet. Het dossier lag gesloten voor haar. Alsof ze het uit haar hoofd kende.

Onder Eva's blouse hing een klein zilveren kruisje. Vroeger had ze het voor elke moeilijke dag even tussen duim en wijsvinger genomen en gebeden: Wees bij mij. Nu raakte ze het aan zonder woorden. Sinds de eerste zittingsdag wist ze niet meer of haar stilte tot God gericht was of alleen tot zichzelf.

“U was negentien tijdens het zomerweekend in conferentiecentrum De Lindehoeve?”

“Ja.”

“En u zegt dat de verdachte u in de nacht van 16 op 17 augustus seksueel heeft misbruikt in een kamer die u de blauwe kamer noemt.”

Eva's adem stokte. “Ik noemde hem jarenlang nergens naar. Ik wist niet dat hij bestond.”

Achter Thomas schoof iemand op de publieke tribune. Zijn advocaat, Saskia Reinders, keek kort om en schreef één woord op haar blocnote: jarenlang.

De voorzitter vroeg: “Wanneer kwam de herinnering terug?”

“Dertien jaar later. In een hotel in Leuven. Er hing natte wol in de gang. En boenwas. Ik hoorde een sleutelbos. Toen zag ik een blauwe gordijnrand. Niet als een film. Eerst alleen dat. Daarna zijn hand op mijn pols.”

“Had u daarvoor nooit aan misbruik door meneer Koster gedacht?”

“Nooit zo. Ik was bang voor hem. Ik vermeed bijeenkomsten waar hij kwam. Ik kreeg paniek van aftershave. Maar ik had er geen verhaal bij.”

Thomas boog naar zijn microfoon. “Dat is niet waar.”

“U krijgt straks het woord,” zei Van Haalen.

Zijn gezicht kleurde. “Ze was niet bang voor mij. Ze heeft mij jaren later nog om advies gevraagd.”

Eva draaide zich nu wel om. “Omdat ik niet wist waarom ik bang was!”

De bode stond al half op. De voorzitter hief één hand. In de stilte die volgde hoorde iedereen de regen harder worden.

Eva las haar slachtofferverklaring niet voor. Ze sprak uit het hoofd. Over nachten waarin ze wakker werd met de smaak van metaal in haar mond. Over haar huwelijk, waarin aanraking soms zonder waarschuwing veranderde in gevaar. Over therapie. Over de dag waarop ze haar naam onder een aangifte zette en tegelijk het gevoel had dat ze zichzelf ondertekende.

Ze vertelde niet over de zondagen waarop ze achter in de kerk was gaan zitten, dicht bij de deur. Niet over psalmen die vroeger als een antwoord hadden geklonken en nu als vragen terugkeerden. Als God die nacht aanwezig was geweest, waarom had Hij gezwegen? En als haar herinnering haar bedroog, waarom voelde zelfs bidden dan als getuigen tegen zichzelf?

“Als deze herinnering niet waar is,” zei ze, “dan weet ik niet meer wie ik ben. Maar als hij wel waar is en u gelooft mij niet, dan ben ik opnieuw alleen in die kamer.”

Rechter Vos keek op. “Begrijpt u dat de rechtbank niet beslist wie u bent, maar wat wettig en overtuigend bewezen kan worden?”

“Dat begrijp ik met mijn hoofd.” Eva legde haar hand tegen haar borst. “Maar mijn lichaam begrijpt iets anders.”

HOOFDSTUK 2

De eerste scheur

De aanklacht was eenvoudig geformuleerd en daardoor bijna onverdraaglijk: verkrachting, subsidiair aanranding, gepleegd in een nacht waarvan geen camerabeelden bestonden, geen sporen waren veiliggesteld en geen onmiddellijke aangifte was gedaan. Het dossier telde 1.842 pagina's.

Officier El Idrissi begon niet met de herinnering. Ze begon met wat er buiten Eva's hoofd lag. Een oude agenda van De Lindehoeve bevestigde dat Eva en Thomas aanwezig waren. Een groepsfoto toonde hen die middag aan dezelfde tafel. Twee deelnemers herinnerden zich dat Eva de volgende ochtend stil was en eerder vertrok. Haar toenmalige vriendin Sanne had verklaard dat Eva een week later zei: "Er is iets gebeurd waardoor ik mezelf niet meer vertrouw."

"Dat is steunbewijs," zei de officier. "Niet omdat het het misbruik rechtstreeks bewijst, maar omdat het op relevante punten de verklaring ondersteunt."

Reinders stond op. "Of het ondersteunt dat mijn cliënte — pardon, de aangeefster — een moeilijke nacht had. Zij had ruzie met haar vriend, sliep slecht en dronk wijn. Steunbewijs mag geen etiket zijn dat elk verdriet achteraf in bewijs verandert."

De voorzitter knikte. "Dat debat voeren we aan het einde. Eerst de feiten."

Het meest belastende stuk was een bericht dat Thomas drie dagen na het weekend aan Eva had gestuurd: Het spijt me van de blauwe kamer. We moeten dit laten rusten. Eva had het bericht niet bewaard. Het was dertien jaar later aangetroffen in een back-up van een oude laptop van haar vader. De verdediging betwistte niet langer dat het bericht van Thomas' nummer kwam, maar wel wat het betekende.

"Er was geen blauwe kamer," zei Reinders. Ze projecteerde een bouwtekening uit 2011. "De ruimte die nu zo heet, kreeg pas na een renovatie blauwe gordijnen. Acht jaar na de vermeende gebeurtenis."

Een fluistering trok door de zaal.

Eva keek naar haar advocaat op de publieke tribune. "Maar ik zag blauw."

"Dat kan," zei Reinders zacht, bijna vriendelijk. "Omdat u na de renovatie foto's van De Lindehoeve op de website hebt bekeken. Zeventien keer in de maanden vóór uw aangifte."

De officier sprong op. "Die zoekgeschiedenis toont bezoeken aan de website, niet welke afbeeldingen zij zag."

"Precies," zei Reinders. "En dus weten we het niet."

...

Na de zitting stond technisch rechercheur Daan Meijer alleen in de digitale onderzoekskamer van de politie. Op drie schermen stonden tijdlijnen die niet wilden samenvallen: het originele sms-log, de back-updatum en de systeemklok van een Toshiba-laptop die in 2014 een defect moederbord had gekregen.

Zijn collega Yara Smit zette koffie naast hem. “Je kijkt alsof de computer een bekentenis heeft afgelegd.”

“Computers bekennen nooit. Mensen doen alsof ze dat doen.”

Hij wees naar een regel hexadecimale data. Het bericht was authentiek. Geen aanwijzing voor latere invoeging. Maar de exportsoftware had de tijdzone verkeerd geïnterpreteerd. Het was niet om 23.41 uur verzonden, zoals in het proces-verbaal stond. Het was om 21.41 uur — op het moment dat volgens drie getuigen de hele groep nog in de eetzaal zat.

“Dat helpt Koster,” zei Yara.

“Of het bericht ging over iets dat eerder was gebeurd.”

Daan vergrootte de metadata. Daarna bleef hij stil.

“Wat?”

“Er staat nog een bericht. Verwijderd vóór de eerste back-up. Alleen een fragment in de database.”

Op het scherm verscheen: Niet jij. Zij. De blauwe...

HOOFDSTUK 3

Het geheugen op de getuigenstoel

Professor Linde Aerts weigerde de woorden waar en vals te gebruiken zolang niemand haar een concrete herinnering voorlegde. Ze was klinisch neuropsycholoog, onderzoeker naar autobiografisch geheugen en door de rechtbank benoemd als deskundige. Haar stem was laag en precies.

“Geheugen is geen opname,” begon ze. “Bij ophalen wordt een herinnering gereconstrueerd uit verspreide elementen: zintuiglijke details, kennis, emotionele betekenis en wat iemand later heeft geleerd. Dat maakt herinneren niet waardeloos. Het maakt het menselijk.”

De officier vroeg: “Kan iemand seksueel misbruik meemaken, er jaren niet bewust aan denken en het later herinneren?”

“Dat kan voorkomen. Maar de verklaring kan uiteenlopen. Gewoon vergeten, vermijden, een lange periode niet ophalen, veranderde context, dissociatieve verschijnselen. Het enkele feit dat een herinnering later opkomt bewijst noch dat zij waar is, noch dat zij onwaar is.”

“Wat doet emotie?”

Aerts stond op en liep naar een afbeelding van een brein. “De amygdala helpt emotionele betekenis en dreiging markeren. De hippocampus is belangrijk voor het verbinden van onderdelen aan context — waar, wanneer, in welke volgorde. Prefrontale gebieden helpen zoeken, selecteren en controleren: komt dit beeld uit ervaring, uit een droom, uit een foto, uit wat iemand mij vertelde? Bij hoge stress kan aandacht vernauwen. Centrale elementen kunnen sterk worden opgeslagen, terwijl perifere details — kleur, volgorde, tijd — juist minder betrouwbaar zijn.”

“Dus een fout over een blauwe kamer maakt de kern niet noodzakelijk onwaar?”

“Correct. Maar een levendige emotie maakt de kern ook niet noodzakelijk waar. Zekerheid en nauwkeurigheid zijn verschillende variabelen.”

Reinders nam het over. “Professor, Eva zegt dat de herinnering haar identiteit verklaart. Verhoogt dat de betrouwbaarheid?”

“Nee. Autobiografische herinneringen dragen bij aan ons zelfverhaal. Ze helpen continuïteit maken tussen wie we waren en wie we zijn. Juist daardoor kunnen huidige doelen en overtuigingen selectie en interpretatie beïnvloeden. Dat betekent niet dat iemand liegt. Het betekent dat een herinnering tegelijk oprecht en onjuist kan zijn.”

“En therapie?”

“Neutrale, stabiliserende therapie hoeft geen herinneringen te vervormen. Risico ontstaat bij herhaalde suggestieve vragen, sterke verwachtingen, bronverwarring, verbeeldingsoefeningen die als feiten worden behandeld, of een omgeving waarin twijfel als weerstand wordt uitgelegd.”

Reinders legde een behandelnotitie op het scherm. 12 maart: Cliënt ziet nog niets. Gevraagd achter de blauwe deur te kijken. Lichaam verstrakt. Mogelijk daderfiguur met grijze mouwen.

Eva's therapeut, die achter in de zaal zat, sloot haar ogen.

“Is dit suggestief?” vroeg Reinders.

Aerts wachtte. “De formulering baart mij zorgen. De kleur blauw en een daderfiguur lijken door de therapeut te zijn geïntroduceerd vóórdat ze in de gerapporteerde herinnering voorkomen.”

Eva fluisterde: “Nee.”

De officier wees op een eerdere e-mail aan Eva's zus, twee weken vóór de therapiesessie: Ik droom steeds van blauw en van iemand die naar boenwas ruikt. “Verandert dat uw oordeel?”

Aerts boog naar het scherm. “Ja. Dan is blauw niet door deze notitie ontstaan. Maar de notitie kan de verdere uitwerking nog steeds hebben gestuurd.”

De voorzitter vroeg: “Kunt u de rechtbank een percentage geven?”

“Nee. Neurowetenschap kan op groepsniveau mechanismen beschrijven. Een scan kan niet achteraf vaststellen of deze autobiografische herinnering een feitelijke gebeurtenis correct weergeeft.”

Thomas lachte één keer, zonder vreugde. “Dus niemand kan zeggen dat het niet gebeurd is.”

Aerts keek hem aan. “En niemand kan op basis van de intensiteit zeggen dat het wel gebeurd is.”

HOOFDSTUK 4

De kamer die niet bestond

De volgende getuige heette Koos Vermeer en had De Lindehoeve veertig jaar beheerd. Hij kwam met een wandelstok, een versleten map en het soort boosheid dat ouderdom niet zachter maar zuiverder had gemaakt.

Voor Koos werd gehoord, stond Ruben de Wit kort in de getuigenbank. Hij bevestigde dat Eva vóór haar hervonden herinnering actief was geweest in de gemeente en daarna moeite kreeg met gebed, avondmaal en de gedachte aan een beschermende God. “In onze kring zagen sommigen die omslag als bevestiging van verkrachting,” zei hij. “Ik ook, in het begin. Ik schaam mij daarvoor. Geloofstwijfel kan een wond zichtbaar maken, maar zij noemt niet de dader en zij beschrijft niet de daad.”

De voorzitter vroeg: “Heeft Eva u vóór Leuven ooit verteld dat meneer Koster haar seksueel had misbruikt?”

“Nee.”

“Dan is uw waarneming relevant voor haar verandering, niet als zelfstandig bewijs van de ten laste gelegde handeling.”

Ruben knikte. Eva voelde opluchting en verraad tegelijk. Zelfs haar pastor nam nu de zekerheid terug die haar maandenlang overeind had gehouden.

“Blauwe kamer?” vroeg de officier.

“Officieel niet. Kamers hadden nummers. Maar personeel gaf overal namen aan. De kleine spreekkamer naast de kapel had tot 2006 donkerblauwe verduisteringsgordijnen. Iedereen noemde dat het blauwe hok.”

Reinders verstarde. “Heeft u daar bewijs van?”

Koos haalde een foto uit zijn map. Op de achterkant stond 2003. De foto toonde vrijwilligers voor een raam met een blauwe rand.

“Waarom staat dit niet in het politiedossier?”

“Omdat niemand mij vóór vorige week heeft gevraagd hoe wij die kamers noemden.”

De voorzitter keek naar de officier. “Waarom vorige week?”

“Een journalist belde mij.”

“Welke journalist?”

Koos wees naar de tribune. Een vrouw met rood haar stond op en verliet de zaal voordat de bode haar kon tegenhouden.

• • •

Die middag schorste de rechtbank het onderzoek. De journalist bleek Mira Koster te zijn, Thomas' dochter, die onder haar moeders naam publiceerde. Ze had maandenlang geprobeerd de onschuld van haar vader te bewijzen en daarbij getuigen benaderd die nog niet door de politie waren gehoord.

“U begrijpt dat u het onderzoek kunt hebben besmet?” vroeg rechercheur Meijer tijdens haar verhoor.

“Ik begrijp dat jullie dertien jaar te laat begonnen.”

“Hebt u Vermeer verteld wat hij zich moest herinneren?”

“Ik vroeg alleen of er vroeger een blauwe kamer was.”

“Dat is geen neutrale vraag.”

Mira keek door het spiegelglas. “Interessant. Als Eva's therapeut zo'n vraag stelt, is zij kwetsbaar. Als ik hem stel, ben ik een manipulator.”

Daan voelde de raakheid van de klap. “Het verschil is dat ik beide vragen onderzoek.”

Mira schoof haar telefoon over tafel. “Onderzoek dit dan ook.”

Op de opname sprak een mannenstem: Je weet waarom ik sorry zei. Niet om wat jij denkt. Omdat ik haar daar vond. Omdat ik niets heb gedaan.

“Mijn vader,” zei Mira. “Gisteren. Hij wist niet dat ik opnam.”

“Wie is haar?”

“Dat wilde hij niet zeggen.”

HOOFDSTUK 5

De tweede deskundige

De verdediging riep professor Hugo Banning op, experimenteel psycholoog. Waar Aerts nuance in lagen aanbracht, sneed Banning met definities. Hij demonstreerde het misinformation effect met een filmpje van een verkeersbotsing. De helft van de rechters had in een voorbereidende test gebroken glas gerapporteerd nadat in de vraag het woord “knalde” was gebruikt, hoewel er geen glas brak.

“Een detail kan worden ingevoegd zonder dat iemand daar bewust voor kiest,” zei hij. “Herhaalde verbeelding vergroot vertrouwdheid. Vertrauwdheid kan worden verward met herkomst. Dat heet bronmonitoring: kwam dit uit mijn ervaring, een droom, een foto of een gesprek?”

De officier leunde naar voren. “U kent het dossier. Welke concrete herinnering is volgens u ingevoegd?”

“De grijze mouw komt na de therapeutische notitie. Het bed verschijnt na een groepsgesprek waarin een andere cliënt een bed beschrijft. De zin niemand gelooft je lijkt op een passage uit een boek dat aangeefster in dezelfde periode las.”

“Lijken op is geen ontstaan uit.”

“Dat klopt.”

“En de geur van boenwas? Het sms-bericht? Haar vermijding? Haar woorden aan Sanne in 2011?”

Banning nam zijn bril af. “Ik zeg niet dat er niets is gebeurd. Ik zeg dat de huidige herinnering geen ongerepte toegang biedt tot 2011.”

El Idrissi liet een andere notitie zien: Cliënt zegt dat twijfel door daders is geprogrammeerd. Therapeut bevestigt dat lichaam de waarheid al kent. “Wat vindt u daarvan?”

“Forensisch rampzalig.”

Eva sloeg haar hand voor haar mond.

“Kunt u dat minder polemisch formuleren?” vroeg de voorzitter.

“Een therapeut mag emotionele ervaring valideren: ik zie dat u bang bent. Maar als men uit lichamelijke reactie een historisch feit afleidt, overschrijdt men wat die reactie kan bewijzen. Angst toont angst. Geen identiteit van een dader.”

“Kan een werkelijk slachtoffer door ondeugdelijke therapie een deels vervormde herinnering krijgen?”

Voor het eerst aarzelde Banning. “Ja.”

“Dus uw kritiek op de therapie kan zowel naast een vals verhaal als naast werkelijk misbruik bestaan?”

“Ja.”

Eva keek op. Een enkele ja had haar meer lucht gegeven dan alle stellige woorden daarvoor.

Op de publieke tribune zat dominee Ruben de Wit, die Eva al kende van vóór Leuven. Hij had in zijn eerste gesprek gezegd dat haar worsteling met God hem liet zien hoe diep zij gewond was. Later hadden twee gemeenteleden daar iets stilliger van gemaakt: iemand met zo'n vast geloof verloor haar gebed niet zonder reden; haar geestelijke breuk bewees volgens hen wat Thomas had gedaan. Eva had zich aan die woorden vastgehouden en er tegelijk voor gevreesd. Geloof was steun geworden, en daarna een getuige die niemand onder ede kon horen.

• • •

Tijdens de lunch vond Thomas zijn dochter in de parkeergarage. “Je hebt mij opgenomen.”

“Je loog tegen mij.”

“Ik heb niet gedaan wat zij zegt.”

“Dat is niet hetzelfde als de waarheid vertellen.”

Thomas keek naar de betonnen vloer. “Er was iemand anders in die kamer.”

“Wie?”

“Eva's moeder.”

Mira deed een stap achteruit.

“We hadden een verhouding,” zei hij. “Eva zag ons. Haar moeder raakte in paniek. Eva ook. Ik heb haar bij haar pols gepakt toen ze weg wilde rennen. Ik heb haar tegengehouden. Dat is wat er is gebeurd.”

“En waarom zei je dertien jaar niets?”

“Omdat haar moeder mij smeekte. Omdat mijn huwelijk zou eindigen. Omdat ik laf was.”

Boven hen klikte een deur dicht. Op de helling naar de uitgang stond officier El Idrissi. Ze had elk woord gehoord.

HOOFDSTUK 6

De stem van de verdachte

Thomas Koster legde geen eed af; als verdachte mocht hij zwijgen en liegen zonder daarvoor als getuige te worden vervolgd. Rechter De Bruin benoemde dat zonder dreiging, bijna terloops. Toch leek het woord liegen in de zaal te blijven hangen.

“Ik had een verhouding met Helena van Loon,” zei Thomas. “Die nacht waren wij in het blauwe hok. Eva kwam binnen. Helena was half aangekleed. Eva wilde weg. Ik pakte haar arm. Ze viel tegen een stoel. Ik zei dat ze stil moest zijn, dat niemand dit mocht weten.”

Eva stond zo abrupt op dat haar stoel omviel. “Nee. Nee, je lag op mij.”

“Dat heb ik nooit gedaan.”

“Je adem — ik rook je —”

“Omdat ik vlak bij je gezicht stond. Omdat je schreeuwde.”

De voorzitter liet Eva begeleiden naar de wachtruimte. Toen de deur dicht was, vroeg ze: “Waarom stuurde u: Het spijt me van de blauwe kamer?”

“Omdat ik haar dwong het overspel geheim te houden.”

“En: We moeten dit laten rusten?”

“Hetzelfde.”

“Wie bedoelde u met Niet jij. Zij?”

Thomas keek naar de officier. “Helena. Zij wilde Eva vertellen dat ze zich had vergist, dat ze alleen een gesprek had gezien. Ik schreef: niet jij, zij moet beslissen. Zoiets.”

“Zoiets?” herhaalde De Bruin. “Dit is uw verklaring voor het belangrijkste bewijs en u weet het niet?”

“Na dertien jaar niet, nee. Is dat niet waar deze zaak over gaat?”

Reinders sloot even haar ogen. Haar cliënt had de rechtbank uitgedaagd op het enige terrein waar nederigheid hem had kunnen redden.

De officier vroeg: “Leeft mevrouw Van Loon nog?”

“Ja.”

“Waarom ontkende zij in haar politieverhoor ooit een verhouding met u te hebben gehad?”

Thomas keek voor het eerst werkelijk bang. “Omdat haar man erbij zat.”

“Haar man was tien jaar daarvoor overleden.”

De stilte was totaal.

Thomas draaide zich naar Reinders. “Dat wist ik niet.”

“U stuurde een condoleancekaart,” zei El Idrissi. “Die zit in het dossier.”

Thomas’ gezicht verloor kleur. Reinders vroeg onmiddellijk schorsing.

• • •

In de gang siste ze: “Als er nog één waarheid is die u voor mij verstoep, stap ik niet op, maar ik laat u verklaren tegen mijn advies in.”

“Helena heeft gelogen omdat ze Eva beschermt.”

“Waartegen?”

Hij keek langs haar heen, naar een brandblusser achter glas. “Tegen wat Helena zelf heeft gedaan.”

HOOFDSTUK 7

De moeder

Helena van Loon kwam per rolstoel de zaal in. Een beroerte had haar linkerarm stil gemaakt en haar woorden traag. Haar dochter stond achter een scherm in de aangrenzende ruimte; de rechtbank had besloten dat rechtstreeks contact op dat moment te belastend was.

“Had u een seksuele relatie met meneer Koster?” vroeg de voorzitter.

Helena keek naar Thomas. “Eén keer.”

Thomas sloot zijn ogen.

“In De Lindehoeve?”

“Ja.”

“Kwam Eva binnen?”

“Ze stond in de deur. Ze huilde. Thomas pakte haar. Ik zei: laat haar.”

El Idrissi vroeg voorzichtig: “Heeft u gezien dat hij seksuele handelingen bij Eva verrichtte?”

“Nee.” Helena keek naar haar handen. “Maar ze bad daarna niet meer hardop. Eva bad altijd hardop.”

Reinders stond op. “Mevrouw Van Loon, begrijpt u dat het verlies van gebed geen waarneming is van een seksuele handeling?”

“Voor mij was het bewijs dat er iets in haar gebroken was.”

“Dat er iets was gebeurd,” zei Reinders. “Niet wat er was gebeurd.”

Helena’s mond trilde. “Dat onderscheid kon ik toen niet verdragen.”

“Nee.”

Achter het scherm klonk Eva’s stem: “Mam?”

Helena begon te huilen. “Ik ging weg.”

“Uit de kamer?”

“Ja.”

“En liet uw dochter alleen met hem?”

“Twee minuten. Misschien vijf. Ik was bang. Ik dacht aan je vader.”

“Waarom hebt u dat nooit verteld?”

Helena keek naar het scherm, alsof ze erdoorheen kon zien. “Omdat ze daarna zei: hij heeft me pijn gedaan. En ik vroeg: bedoel je toen hij je vastpakte? Ze zei niets. Ik heb haar gezegd dat we dit moesten vergeten. Ik heb haar herinnering een naam gegeven die mij kon redden.”

Eva maakte een geluid dat geen woord werd.

Reinders vroeg: “Hebt u meneer Koster ooit horen dreigen dat niemand Eva zou geloven?”

“Nee.”

“Heeft hij haar aangerand?”

“Ik weet niet wat er gebeurde toen ik weg was.”

“Maar u zag het niet.”

“Ik zag genoeg om te weten dat ik haar niet had mogen achterlaten.”

De voorzitter schorste opnieuw. In de lege zaal bleef Helena zitten. Thomas wilde naar haar toe, maar twee parketwachters hielden hem tegen.

“Zeg het,” riep hij. “Zeg wat jij haar hebt aangedaan.”

Helena keek hem aan. “Jij had volwassen moeten zijn.”

Voor het eerst verloor Thomas zijn beheersing. Hij sloeg met zijn vuist op tafel. “Ik heb haar niet verkracht!”

Eva kwam achter het scherm vandaan. Haar gezicht was nat, haar schouders recht. “Maar je hebt me wel geleerd dat mijn angst jullie geheim moest dragen.”

HOOFDSTUK 8

Wat de techniek vond

Technisch rechercheur Daan Meijer begon met een waarschuwing. “Digitale gegevens lijken exact omdat ze cijfers bevatten. Maar een tijdstempel is alleen betrouwbaar als we weten welke klok hem maakte, welke software hem wijzigde en welke keten van bewaring ertussen zit.”

Hij legde uit hoe de sms-database uit ongebruikte sectoren van een harde schijf was hersteld. Hashwaarden borgden dat de forensische kopie sinds inbeslagname niet was veranderd. De inhoud van het bericht was authentiek; de weergegeven tijd was twee uur verschoven. Geen wondermiddel, wel controleerbaar werk.

Daarna kwam de onverwachte vondst. Op een oude digitale voicerecorder van Sanne, Eva’s vriendin, stond een bestand zonder herkenbare naam. Het was de ochtend na het weekend gemaakt. Sanne studeerde journalistiek en nam soms gesproken notities op. Het bestand was gedeeltelijk overschreven, maar vijfenveertig seconden waren hersteld.

De opname klonk in de zaal. Eerst wind. Voetstappen. Dan Sanne: Eva, wat is er? Eva’s jongere stem antwoordde: Ik wil niet zeggen wat ik zag. Hij deed pijn. Mam zegt dat ik het verkeerd begrijp. Daarna een portier dat dichtsloeg.

Iedereen wachtte op meer. Er kwam alleen ruis.

De officier vroeg: “Is dit bestand authentiek?”

Op de tribune vouwde een vrouw uit Eva’s gemeente haar handen. Eva zag het gebaar en dacht aan alle mensen die haar veranderde geloof als een soort geestelijk letselrapport hadden gelezen. Hun overtuiging was liefdevol bedoeld. Maar iedere keer dat zij zeiden dat haar gebroken gebed bewees dat zij verkracht was, maakten ze herstel gevaarlijk: als Eva ooit weer kon bidden, zou dat dan tegen haar spreken?

“Er zijn geen sporen van montage. De recorderdatum past bij omliggende bestanden, maar de interne klok liep elf minuten achter.”

“Kan de stem van Eva zijn?”

“Een stemdeskundige acht dat zeer waarschijnlijk, maar door de kwaliteit is geen individuele identificatie mogelijk.”

Reinders stond op. “Ze zegt: ik wil niet zeggen wat ik zag. Niet wat mij is aangedaan.”

“Dat hoort u correct.”

“En hij deed pijn kan slaan op het vastpakken.”

“Dat kan.”

“Of op misbruik.”

“Dat kan eveneens.”

De rechters maakten tegelijk aantekeningen. Het bewijs was sterker geworden en minder beslissend.

Daan presenteerde nog één resultaat. Een foto van de ontbijttafel bevatte in een reflectie een klok: 07.18 uur. Eva zat aan tafel, in lange mouwen, haar gezicht afgewend. Thomas stond buiten bij zijn auto. Helena ontbrak. In de originele pixels rond Eva's rechterpols waren donkere verkleuringen zichtbaar. Een forensisch arts kon niet meer vaststellen waardoor ze waren ontstaan.

“Steunbewijs,” zei El Idrissi.

“Voor vastpakken,” zei Reinders.

“Voor geweld in die kamer.”

“Niet voor seksueel geweld.”

Daan keek naar de rechtbank. “Techniek kan soms uitsluiten. Vaker begrenst zij alleen de verhalen die nog mogelijk zijn.”

HOOFDSTUK 9

Identiteit onder kruisverhoor

Professor Aerts werd teruggeroepen omdat de zaak veranderd was. De herinnering stond niet langer alleen tegenover ontkenning; er lag nu een vroege opname, een blauwe ruimte, een polsletsel en de bekentenis van een geheim dat Eva's familie dertien jaar had gedragen.

“Kan latere kennis een echte herinnering herschrijven?” vroeg rechter Vos.

“Ja. Bij ophalen wordt een herinnering tijdelijk flexibel. Bij reconsolidatie kan nieuwe informatie deel gaan uitmaken van de later opgehaalde versie. Dat is geen wissen en opnieuw schrijven alsof het een computerbestand is; het is een biologisch proces van actualisering. Een ware kern kan onjuiste details krijgen. Een onjuiste interpretatie kan steeds overtuigender worden. Beide zijn mogelijk.”

“En identiteit?”

Aerts keek naar Eva, niet naar de rechters. “Mensen bouwen een zelfverhaal uit herinneringen, relaties, lichamelijke signalen, waarden en verwachtingen. Wanneer een nieuwe herinnering veel oude klachten lijkt te verklaren, krijgt zij organiserende kracht. Twijfel eraan kan dan voelen alsof iemand de persoon ontkent. Maar juridische toetsing van een herinnering is niet hetzelfde als ontkenning van pijn of identiteit.”

Eva vroeg via de voorzitter of ze zelf een vraag mocht stellen. “Als ik het verkeerd herinner, waarom voelt mijn lichaam hem dan?”

Aerts antwoordde langzaam. “Omdat uw lichaam dreiging heeft geleerd. Mogelijk tijdens seksueel geweld. Mogelijk tijdens het vastpakken, het zien van uw moeder, de dwang tot geheimhouding, of een combinatie. Autonome reacties bewaren geen juridisch label. Ze geven aan dat iets betekenisvol en bedreigends is gebeurd.”

“Dus mijn lichaam liegt niet?”

“Uw lichaam reageert werkelijk. De interpretatie van de oorzaak vraagt ander bewijs.”

Thomas vroeg schor: “En als iedereen dertien jaar zegt dat ik een monster ben, kan mijn herinnering dan ook veranderen?”

“Ja. Ook een verdachte reconstrueert. Zelfbescherming, schaamte en herhaling kunnen herinneringen kleuren.”

“Misschien geloof ik mijn eigen onschuld alleen omdat ik anders niet kan leven?”

Reinders legde een hand op zijn arm, maar hij trok hem weg.

Aerts zei: “Dat kan ik niet voor u beantwoorden.”

Hij keek eindelijk naar Eva. “Ik weet dat ik je arm pakte. Ik weet dat ik je alleen liet met een geheim dat niet van jou was. Ik weet niet meer ieder woord. Maar ik weet dat ik je niet seksueel heb aangeraakt.”

Eva antwoordde: “Ik weet dat jij boven mij was.”

Tussen die twee zinnen lag de hele rechtszaak.

Die avond bleef ze alleen achter in een kleine stiltekapel naast het gerechtsgebouw. Ze knielde niet. Ze stak geen kaars aan. “Als U er bent,” fluisterde ze, “zeg dan niet wat er gebeurd is. Zeg alleen hoe ik verder moet als niemand het zeker weet.” Het enige antwoord was het tikken van de verwarming. Toch bleef ze zitten. Voor het eerst liet ze de mogelijkheid toe dat twijfel niet hetzelfde was als ongeloof, en stilte niet noodzakelijk afwezigheid.

HOOFDSTUK 10

Het steunbewijs breekt

Op de dag van de requisitoir kwam Daan Meijer onverwacht de zaal binnen en overhandigde de officier een aanvullend proces-verbaal. El Idrissi las het staand. Haar gezicht veranderde niet, maar ze vroeg onmiddellijk om schorsing.

Sanne had de politie gebeld. De opname op haar recorder was authentiek, maar haar eerdere verklaring niet volledig. Ze had Eva de ochtend na het weekend niet toevallig aangetroffen. Helena had haar gevraagd Eva op te halen en had vooraf gezegd: “Eva heeft iets gezien en Thomas heeft haar pijn gedaan.”

Dat betekende dat Eva’s woorden op de opname mogelijk al in een kader waren geplaatst. Niet ingeplant, niet weerlegd — maar niet zo onafhankelijk als het Openbaar Ministerie had betoogd.

Er was meer. In een ongepubliceerd concept van Sannes afstudeerartikel uit 2012 stond een zin uit haar gesprek met Eva: Hij lag niet op mij, maar het voelde alsof ik nergens heen kon. Sanne had die passage destijds verwijderd op verzoek van Helena.

Eva las de zin drie keer. “Ik heb dat nooit gezegd.”

“Het document is van elf maanden na het weekend,” zei Daan. “De wijzigingsgeschiedenis bevat uw initialen in een commentaar: haal dit weg.”

“Iedereen kon die initialen typen.”

“Dat klopt. We kunnen niet bewijzen dat u het commentaar plaatste.”

De verdediging rook bloed. Reinders vroeg Sanne opnieuw onder ede te horen.

“Waarom hebt u dit verzwegen?”

Sanne huilde nog vóór de eerste vraag klaar was. “Omdat Eva eindelijk woorden had. Omdat ik bang was dat één oude zin alles zou vernietigen.”

“U bedoelt: de aanklacht.”

“Nee. Haar.”

“Hebt u met haar gesproken over wat ze zich moest herinneren?”

“Nooit.”

“Hebt u haar verteld dat Thomas haar waarschijnlijk meer had aangedaan dan vastpakken?”

Sanne keek naar Eva. “Ik heb gezegd dat mensen soms pas later begrijpen wat er gebeurd is.”

“Hoe vaak?”

“Ik weet het niet.”

“Tien keer? Honderd keer?”

“Ik probeerde haar te steunen!”

“Steun is menselijk,” zei Reinders. “Maar steun is niet hetzelfde als steunbewijs.”

El Idrissi maakte bezwaar tegen de retoriek, maar de zin bleef. De zaak was op haar scherpst: niemand kon Sanne verwijten dat ze haar vriendin geloofde, en juist daardoor was haar verklaring forensisch minder onafhankelijk geworden.

HOOFDSTUK 11

Requisitoir en verweer

Officier El Idrissi sprak bijna drie uur. Ze zette de feiten niet in een rechte lijn, maar in concentrische cirkels. De aanwezigheid in de blauwe ruimte. Het vastpakken. Het onmiddellijke verdriet. Het bericht. De opname. De pols. De langdurige vermijding. De latere herinnering.

“De verdediging vraagt u ieder gegeven afzonderlijk weg te verklaren,” zei ze. “Maar bewijs wordt in samenhang gewaardeerd. Eva benoemde blauw vóór de therapienotitie. Ze benoemde pijn vóór enig publiek verhaal. De verdachte loog dertien jaar over de verhouding, loog aanvankelijk over zijn aanwezigheid in de kamer en presenteerde pas een alternatief scenario toen de techniek hem inhaalde.”

Ze zweeg even. “Toch zal ik niet beweren dat de wetenschap de herinnering certificeert. Dat doet zij niet. Ik vraag u de verklaring te gebruiken voor zover zij verankerd is in vroeg en onafhankelijk materiaal. Voor verkrachting acht ik het bewijs onvoldoende, omdat de specifieke seksuele handeling uitsluitend uit de later uitgewerkte herinnering komt. Voor aanranding — het opzettelijk seksueel aanraken en bedwingen — meen ik dat de combinatie wel overtuigt.”

Er ging een schok door Eva. Zelfs haar eigen officier liet een deel van haar verhaal los.

Reinders stond langzaam op. “Het Openbaar Ministerie vraagt u een handeling te bewijzen die geen getuige zag, die in geen vroege uiting wordt genoemd en die de verdachte ontkent. Het woord seksueel wordt achteraf toegevoegd aan vaststaand geweld. Dat mag niet.”

Ze liep naar de tijdlijn. “We weten dat Eva haar moeder met Thomas aantrof. We weten dat Thomas haar hardhandig tegenhield. We weten dat twee volwassenen haar daarna dwongen tot stilte. Dat is moreel verwerpelijk. Mogelijk strafbaar als mishandeling, maar verjaard en niet ten laste gelegd. Het is ook een krachtige bron voor angst, schaamte, lichamelijke herinnering en een gebroken zelfverhaal.”

Reinders keek Eva aan. “Ik zeg niet dat u liegt. Ik zeg dat oprechtheid niet de ontbrekende waarneming kan vervangen.”

Daarna benoemde ze de technische zwakten: de onvolledige sms, de beïnvloede getuige, het conceptartikel, de suggestieve therapie, de onzekere duur waarin Eva alleen was. “Steunbewijs moet de beschuldiging ondersteunen, niet slechts de context waarin een andere beschuldiging mogelijk is.”

“Hetzelfde geldt voor haar geloofsbreuk,” vervolgde Reinders. “Dat mevrouw Van Loon niet meer kon bidden, kan tonen hoe ontwrichtend die nacht, het familiegeheim en haar latere herinnering voor haar waren. Het bewijst niet welke seksuele handeling mijn cliënt zou hebben verricht. Wie haar relatie met God tot forensisch instrument maakt, legt een last op haar geloof die het niet kan dragen.”

Thomas kreeg het laatste woord. Hij stond, hoewel dat niet hoefde.

“Ik heb Eva niet seksueel misbruikt. Ik heb wel iets gedaan wat haar leven beschadigde. Ik heb haar vastgepakt. Ik heb haar moeder boven haar veiligheid gekozen. Ik heb gezwegen toen ik had moeten spreken. Daarna heb ik mijn eigen herinnering netjes gemaakt, omdat ik de man die overbleef nog in de spiegel moest kunnen zien.”

Hij slikte. “Als u mij vrijspreekt, spreek mij dan niet vrij van wat ik wel deed.”

Eva sloot haar ogen. Voor het eerst klonk zijn spijt niet als een aanval op haar waarheid. Dat maakte haar niet rustiger. Het maakte alles erger.

HOOFDSTUK 12

Het oordeel

Twee weken later was de regen verdwenen. Zonlicht lag hard en onbarmhartig op het hout toen de rechtbank terugkwam.

Rechter Van Haalen las. Eerst de norm: de rechtbank moest vaststellen of wettig én overtuigend bewezen was dat Thomas Koster een seksuele handeling had verricht. De verklaring van één getuige kon niet zonder voldoende steun uit andere bewijsmiddelen worden gebruikt. Steun hoefde niet elk onderdeel te bevestigen, maar moest wel betekenisvol verband houden met het ten laste gelegde.

De rechtbank achtte bewezen dat Eva en Thomas in de blauwe ruimte waren, dat hij haar tegen haar wil bij de pols greep, dat zij direct daarna ontregeld was en dat hij haar tot geheimhouding aanspoorde. Thomas had daarover herhaaldelijk onwaar en onvolledig verklaard. Dat schaadde zijn geloofwaardigheid.

“Maar,” las Van Haalen, “deze omstandigheden bewijzen niet buiten redelijke twijfel dat het vastpakken een seksuele strekking had of dat een andere seksuele handeling plaatsvond.”

Eva bewoog niet.

De rechtbank vond haar huidige verklaring oprecht en op onderdelen consistent. Tegelijk was de herinnering pas na dertien jaar uitgewerkt in een therapeutische context waarin suggestieve interventies waren gebruikt. Vroege uitingen pasten zowel bij seksueel misbruik als bij het zien van het overspel, fysiek bedwingen en gedwongen geheimhouding. Het technische en getuigenbewijs kon die scenario's niet beslissend scheiden.

Ook de verandering in Eva's geloofsleven kon volgens de rechtbank niet als bewijs voor verkrachting dienen. Dat zij haar vertrouwen in God, gebed en geloofsgemeenschap verloor, was een werkelijke en ingrijpende reactie. Maar die reactie kon geen onderscheid maken tussen de verschillende bedreigende gebeurtenissen die het dossier nog toeliet. Geestelijke ontwrichting was geen getuige van de precieze handeling.

“De verdachte wordt vrijgesproken.”

Achter Thomas begon Mira te huilen. Thomas zelf bleef zitten.

Van Haalen legde het papier neer en keek rechtstreeks naar Eva. “Een vrijspraak betekent niet dat de rechtbank vaststelt dat u liegt, dat uw klachten niet bestaan of dat er niets ernstigs is gebeurd. Zij betekent dat de specifieke seksuele beschuldiging niet met de vereiste zekerheid kan worden bewezen.”

Toen keek ze naar Thomas. “Evenmin is deze uitspraak een morele zuivering. Uw handelen en langdurige zwijgen hebben de waarheidsvinding ernstig bemoeilijkt en een negentienjarige met een geheim belast dat nooit het hare had mogen zijn.”

De hamer viel niet; Nederlandse rechters slaan zelden met een hamer. De voorzitter stond eenvoudig op. Juist daardoor voelde het einde zo definitief.

• • •

In de hal haalde Thomas Eva in. Parketwachters keken toe.

“Ik verwacht niet dat je me gelooft,” zei hij.

“Goed.”

“Maar ik wil zeggen dat wat ik deed—”

“Je wilt weer bepalen welk deel waar is.”

Hij zweeg.

Eva voelde haar hart bonzen. De oude tunnel sloot zich om haar aandacht: zijn handen, zijn stem, de geur van zijn jas. Professor Aerts had gezegd dat de prefrontale cortex niet de emotie uitzet, maar context naast haar kan vasthouden. Dit is nu. Dit is de hal. Er staan mensen. Ik kan weg.

“Ik weet niet precies wat jij deed,” zei ze. “Maar ik weet wat jullie mij lieten dragen.”

Ze liep langs hem heen zonder te rennen.

EPILOOG

Na de zekerheid

Zes maanden later zat Eva tegenover professor Aerts, niet als patiënt maar als spreker op een besloten studiedag voor rechters, chercheurs en therapeuten. Ze had lang getwijfeld of ze moest komen. Haar herinnering was niet verdwenen door de vrijspraak. Ze droomde nog van blauw. Soms zag ze een bed, soms alleen een stoel. Ze had geleerd het verschil niet onmiddellijk op te lossen.

“Wat heeft de uitspraak met uw identiteit gedaan?” vroeg iemand uit de zaal.

Eva dacht aan haar woorden op de eerste zittingsdag: als de herinnering niet waar is, weet ik niet wie ik ben.

“Ik had mijn hele zelf vastgemaakt aan één reconstructie,” zei ze. “Niet omdat ik aandacht wilde. Omdat het verhaal eindelijk orde gaf aan mijn angst. De rechtbank nam die orde weg. Dat voelde eerst als vernietiging.”

“En nu?”

“Nu probeer ik te leven met twee waarheden die niet hetzelfde zijn. Mijn pijn is echt. Mijn herinnering is geen vonnis. Ik mag bescherming en herstel zoeken zonder te doen alsof ik meer weet dan ik weet.”

Iemand vroeg: “En God?”

Eva keek naar haar handen. Het kruisje droeg ze weer, niet als bewijsstuk en niet als antwoord. “Ik weet niet of ik Hem kwijt was, of alleen het beeld van een God die alles voorkomt. Soms bid ik nog steeds niet. Soms zeg ik één zin. Ik wil niet meer dat mijn geloof moet bewijzen wat er in die kamer is gebeurd. Als ik ooit weer vertrouw, spreekt dat Thomas niet vrij. Als ik blijf twijfelen, veroordeelt dat hem niet.”

Aerts zei niets. In de stilte voelde Eva geen oplossing, maar ruimte. Misschien was geloof niet de afwezigheid van redelijke twijfel. Misschien begon het waar zekerheid ophield zonder dat de mens ophield te zoeken.

Achter in de zaal zat Daan Meijer. Na afloop gaf hij haar een envelop. “De recorder is terug naar Sanne. Dit is alleen de officiële transcriptie.”

“Is er iets nieuws?”

“Nee.”

Eva glimlachte flauwtjes. “Dat is bijna een opluchting.”

Buiten rook de lucht naar natte wol. Een sleutelbos rinkelde achter haar. Haar lichaam reageerde sneller dan haar gedachten: schouders omhoog, adem vast, hartslag in haar keel. Ze draaide zich om. Een oudere vrouw zocht haar fietssleutel.

Eva bleef staan tot haar adem terugkeerde. De geur was echt. De angst was echt. De vrouw was niet Thomas. Het heden hoefde het verleden niet te ontkennen om anders te zijn.

Op de trappen van het gerechtsgebouw keek ze naar hetzelfde hoge raam. Glas bewaarde niets. Het liet licht door, vervormde soms een gezicht en spiegelde wie ervoor stond. Misschien leek herinnering daar meer op dan op een archief: geen leugen, geen opname, maar een oppervlak waarop verleden en heden elkaar telkens opnieuw ontmoetten.

Ze liep de stad in. Niet vrij van twijfel, wel vrij om meer te zijn dan de zaak.

Achtergrond bij de technische thema's

Voor de wetenschappelijke en juridische dialogen zijn de volgende principes gebruikt: autobiografische herinnering is reconstructief; emotionele intensiteit en subjectieve zekerheid zijn niet gelijk aan feitelijke nauwkeurigheid; amygdala, hippocampus en prefrontale netwerken hebben verschillende maar samenwerkende rollen bij emotionele herinnering; traumatische herinneringen kunnen sterk, fragmentarisch of veranderlijk zijn; suggestieve ondervraging en bronverwarring kunnen vervormingen bevorderen; en steunbewijs moet in een strafzaak werkelijk verband houden met de ten laste gelegde gedraging. De experts in het verhaal zijn fictief en vertegenwoordigen geen letterlijk geciteerde onderzoekers.

Geraadpleegde achtergrondbronnen

- Gerard Feller, “Vermeende herinneringen aan misbruik” (aangeleverd achtergrondartikel).
- Gerard Feller, De Voorste Kamer — neurotheologische editie (aangeleverd EPUB; passages over amygdala, hippocampus, prefrontale cortex, emotie en identiteit).
- E. F. Loftus & D. Davis, “Recovered Memories”, *Annual Review of Clinical Psychology* 2 (2006), doi:10.1146/annurev.clinpsy.2.022305.095315.
- A. M. Mattsson, C. Sonne & J. Carlsson, “The Accuracy of Traumatic Memories in Posttraumatic Stress Disorder: A Review”, *Journal of Nervous and Mental Disease* 209 (2021), doi:10.1097/NMD.0000000000001283.
- A. C. Holland & E. A. Kensinger, “Emotion and Autobiographical Memory”, *Physics of Life Reviews* 7 (2010), PMID: PMC2852439.
- Christian Research Institute, zoekresultaten en artikelen over recovered-memorytherapie en SRA (equip.org), kritisch perspectief op suggestie en onbevestigde herinneringen.
- Licht op Levens, blogs en achtergrondartikelen over dissociatie en getuigenissen van overlevers (lichtoplevens.nl), ervarings- en belangenperspectief.
- Rechtspraak.nl, publieksinformatie en publicaties over bewijswaardering en steunbewijs in zedenzaken.